

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

РАВЛЮК СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 811.161.2'38

**АКСІОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ
ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ВИСТУПІВ
90-х РОКІВ ХХ століття**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - академік АПН України,

доктор філологічних наук, професор

МАЦЬКО Любов Іванівна,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова, завідувач

кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

МОЙСІЄНКО Анатолій Кирилович,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, завідувач

кафедри сучасної української мови,

кандидат філологічних наук, доцент

ВИСОЦЬКИЙ Анатолій Васильович,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова, доцент

кафедри української мови.

Провідна установа - Харківський державний педагогічний

університет імені Г.Сковороди,

кафедра української мови, Міністерство

освіти і науки України, м. Харків.

Захист відбудеться “_16_”_вересня_____ 2003 року о ___14³⁰___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_14_”_вересня_____ 2003 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню семантичних і прагматичних параметрів та особливостей функціонування аксіологічної лексики і фразеології в художньо-публіцистичних виступах українських письменників 90-х років ХХ століття.

Останнє десятиліття ХХ століття відзначалося кардинальними змінами в політичній, соціальній, економічній, ідеологічній та культурній сферах життя українського суспільства, які знайшли своє відображення в мові та мовленні цього періоду. Розширення суспільних функцій української мови передбачає зростання уваги до змін у її словниковому складі. Динаміка цих лінгвістичних процесів виразно простежується на матеріалі публіцистичного стилю української мови, і зокрема в текстах художньо-публіцистичних виступів сучасних українських письменників-публіцистів.

Одним із провідних процесів в оновленні лексичного та фразеологічного складу сучасної української літературної мови є поява нових оцінних конотацій у семантиці слів, зумовлена зміною системи суспільних цінностей, зміщенням фокусу світоглядної призми, через яку здійснюється оцінка всього суспільства та окремих його представників.

Аксіологічна категорія оцінки є результатом оцінної діяльності мовця і має об'єктивно-суб'єктивний характер, оскільки, з одного боку, базується на цінності предмета чи явища, а з іншого – ця цінність зумовлена індивідуальними особливостями сприйняття предметів чи явищ і знаходить своє відображення у розрізненні схвалення/несхвалення мовцем об'єкта оцінки.

Оцінка як елемент семантики лексичних та фразеологічних одиниць надає значенню експресивного забарвлення, характеризується особливою структурою і виражає ступінь цінності особи, предмета, явища чи процесу, їх відповідності потребам, інтересам, бажанням, смакам суб'єкта.

Проблема категорії оцінки в різний час привертала увагу таких лінгвістів, як Ю.Апресян, Н.Арутюнова, І.Арнольд, О.Ахманова, Ф.Бацевич, О.Вольф, Г.Колшанський, О.Левинська, М.Нікітін, Н.Падич, О.Снітко, Й.Стернін та інші мовознавці. Сучасна лінгвістика спрямована на вивчення структурно-функціональної природи оцінки та її ролі в мовній системі, мовних засобів її вираження, місця оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту, основних тенденцій аксіологічних змін у семантичній структурі слова.

В сучасному мовознавстві досліджуються також прагмасемантичні особливості категорії оцінки у рекламних текстах (Л.Киричук), спрямованість оцінки у синонімії (В.Кирилова), оцінка описується як один із лінгвостилістичних засобів передачі емоційного

стану та формування емотивного значення номінації (О.Островська, А.Троцюк), виділяються основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі запозичень, зокрема американізмів (Т.Антонченко), визначається співвідношення денотативної та конотативної (зокрема емоційно-оцінної) інформації в процесі перекладу (М.Дудник), вивчається явище активізації аксіологічних сем у лексико-семантичних полях кольоративів (Г.Ковальова, І.Кононенко), проводиться аналіз ролі словотвірних процесів у оцінних лексемах (О.Грещук, Л.Шутак).

ґрунтовним дослідженням в україністиці є праця Т.Космеди “Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки” (2001р.), в якій подано багатоаспектний аналіз категорії оцінки з позицій діахронії та синхронії в межах синтактики, семантики, прагматики та основних аксіологічних категорій суміжних гуманітарних наук, а також описано категорію оцінки в ракурсі таких мовленнєвих процесів, як конотація, нейтралізація, запозичення, міжмовна аналогія.

До розгляду семантичних груп зменшено-емоційних лексем, які виражають емоційну забарвленість, та сфери їх вживання і функціонування звертався М.В.Кравченко.

Актуальність теми кандидатської дисертації визначається необхідністю лінгвістичного дослідження аксіологічних компонентів лексичних та фразеологічних одиниць, які відображають зміни ціннісного ставлення мовців до реальної дійсності. Актуальним у цьому плані є дослідження іменникових та дієслівних засобів реалізації категорії оцінки, визначення їх структурно-семантичних та прагматичних особливостей. Доцільним є вивчення специфіки аксіологічного смислоутворення на матеріалі художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття, адже цей матеріал найповніше відображає ступінь розвитку мови та зміни ціннісного сприйняття світу мовцями, характеризується соціальною оцінністю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає науковій проблемі кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Проблеми формування і розвитку функціональних стилів сучасної української мови, підстилів і жанрів, текстології і текстотворення, мовних жанрів, тропіки, риторики, культури української мови та методики викладання української мови”.

Мета дисертаційної роботи полягає у з'ясуванні ролі іменникових та дієслівних засобів реалізації категорії оцінки у створенні системи експресивності, оцінності у текстах художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ ст., визначенні концептуальних підстав реалізації аксіологічної оцінки у семантичній структурі аксіологічно модифікованих одиниць.

Мета дослідження зумовила необхідність виконання таких **завдань**:

- виділити й описати основні ознаки художньо-публіцистичного підстилю публіцистичного стилю української мови,
- уточнити зміст поняття аксіологічного значення, його природу та місце в семантичній структурі слова,
- типологізувати лексичні та фразеологічні засоби категорії оцінки в текстах художньо-публіцистичних виступів,
- виявити основні типи номінативних одиниць, що є базовими для процесу аксіологічного найменування, та проаналізувати мотиваційні основи аксіологічних переосмислень у виділених асоціативно-тематичних полях лексичних одиниць художньо-публіцистичного виступу,
- дослідити індивідуально-авторські особливості вживання аксіологічної лексики та фразеології,
- охарактеризувати особливості творення засобів категорії оцінки.

Джерельною базою дисертаційного дослідження послужили тексти художньо-публіцистичних виступів українських майстрів слова Л.Костенко, І.Дзюби, І.Драча, П.Мовчана, Ю.Мушкетика, Д.Павличка, В.Яворівського на з'їздах, форумах, конгресах, зібраннях, конференціях, у парламенті протягом 1990 – 2000 років ХХ ст.

Предмет дослідження – лексичні та фразеологічні засоби вираження категорії оцінки, що набувають оцінності у художньо-публіцистичному виступі.

Мета і завдання дисертаційної роботи зумовили вибір відповідних **методів та прийомів дослідження**: лінгвістичного спостереження та осмислення його результатів, описового та порівняльного методів (для дослідження семантики розглянутих аксіологічних лексичних і фразеологічних одиниць), концептуального та компонентного аналізів (для визначення найбільш типових концептуальних груп аксіологічно модифікованих одиниць).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено аналіз загальнонаукових лексичних і фразеологічних одиниць, які виступають засобами реалізації категорії оцінки в текстах художньо-публіцистичних виступів сучасних українських письменників, проведено системну типологізацію мовних засобів оцінки. Досліджено взаємодію концептуальної та аксіологічної картин світу та їх відображення у мовній практиці українського суспільства, виявлено комунікативно-прагматичний потенціал іменникових та дієслівних засобів категорії оцінки в текстах художньо-публіцистичних виступів.

Теоретичне значення дослідження. Теоретичні положення, узагальнення й висновки дисертації поглиблюють уже відомі і вводять нові знання про художньо-публіцистичний підстиль, про його жанрові форми (усні – парламентські, партійні й пам'ятні публічні

виступи, та писемні – нарис, фейлетон, памфлет). Обгрунтовано вивчення семантичних аспектів лексичних та фразеологічних одиниць, які реалізують у мовному процесі оцінку. Результати дисертаційного дослідження поглиблюють розуміння особливостей вживання загальнонаукової аксіологічної лексики і фразеології у текстах публічних виступів сучасних українських письменників.

Практичне значення. Зібраний та систематизований матеріал може бути використаний для написання підручників і навчальних посібників зі стилістики, лексикології і граматики української мови, лінгвістичного аналізу тексту для середньої та вищої освіти. Практичне використання результатів дослідження розширюється завдяки використанню матеріалів у процесі викладання курсів мовознавства, сучасної української літературної мови, стилістики української мови, проведення спецсеминарів, при написанні студентських науково-дослідних робіт, для лексикографічної практики при укладанні чи доповненні як загальномовних, так і спеціальних словників.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у доповідях на звітно-наукових конференціях викладачів, наукових семінарах кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2000, 2001, 2002, 2003 рр.), на науково-практичній конференції “Сучасні тенденції розвитку слов’янських мов” (Київ, 18 – 19 грудня 2002 року), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість” (Київ, 27 – 28 березня 2003 року) та в процесі викладання стилістики української мови і лінгвістичного аналізу тексту в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова. Зміст роботи викладено в 7 публікаціях автора.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані в процесі викладання української мови студентам Київського інституту соціальних та культурних зв’язків (довідка про впровадження № 65 від 14.04.03 р.), учням середньої загальноосвітньої школи № 58 м. Києва (довідка про впровадження № 73 від 20.03.03 р.).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (214 найменувань), списку використаних джерел (79 найменувань). Обсяг дисертації без списків використаної літератури та джерел – 180 сторінок, загальний обсяг роботи – 209 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичне та практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У *першому розділі* – **“Художньо-публіцистичний підстиль у структурі публіцистичного стилю та його жанрові різновиди”** – визначається специфіка художньо-публіцистичного підстилю, зокрема розглядаються основні ознаки, сфера використання та мовностилістичні засоби, жанрова система художньої публіцистики та основні характеристики її усних та писемних жанрів.

Художньо-публіцистичний підстиль публіцистичного стилю поєднує в собі риси художнього і публіцистичного стилів. Від публіцистичного стилю цей підстиль успадкував політичну спрямованість і гостроту, злободенність, логіко-раціональну систему дослідження світу, а від художньої літератури – моделі образних систем і образну стильову структуру. Поєднання цих ознак дає можливість активніше, дієвіше впливати на читацьку, слухацьку аудиторію, ніж інші різновиди публіцистики.

Виділення художньо-публіцистичного підстилю спирається як на екстралінгвістичні фактори, так і на інтралінгвістичні. Художня публіцистика залежить від таких екстралінгвістичних факторів: 1) комунікативна сфера суспільної діяльності, 2) орієнтація повідомлення на певного адресата, 3) цільова настанова мовного спілкування, 4) обставини і умови комунікативної діяльності, 5) предмет мовлення і предметне оточення, 6) кількість учасників мовного спілкування.

Екстралінгвістичні фактори невіддільні від лінгвістичних, які належать до внутрішніх властивостей публіцистичного стилю, художньо-публіцистичного підстилю зокрема, і відображають специфіку використання загальномовної норми саме в певній сфері суспільної діяльності: 1) форма мовного спілкування – усна і писемна, яка зумовлює жанри: усні – доповідь, дискусійний виступ тощо, писемні – нарис, фейлетон, памфлет, 2) основний тип мовлення і композиційно-мовні форми (монолог, діалог, полілог тощо), 3) особливості композиції тексту: лінійна (вступ (зачин), головна частина (виклад), кінцівка (висновки)) чи радіальна, 4) ознаки стилю, 5) специфічне використання мовних засобів різних рівнів у межах художньо-публіцистичного підстилю та його жанрів.

Художньо-публіцистичні жанри поділяються на усні (парламентський, передвиборчий, партійний і пам'ятний виступи письменників-публіцистів на з'їздах, конгресах, форумах, конференціях, у парламенті тощо) та писемні (нарис, фейлетон, памфлет), які відзначаються синкретизмом елементів публіцистики і художньої літератури, причому в кожному жанрі

співвідношення цих елементів різне: в одних переважає публіцистичне начало, а в інших – художнє. Жанрові різновиди характеризуються різноманітністю тем, що хвилюють суспільство. Зокрема, українська художня публіцистика останнього десятиліття ХХ століття присвячена темі здобуття незалежності Україною, проблемам формування економічного, політичного та культурного устрою держави, вирішенню питань, пов'язаних з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС тощо. Вибір теми та жанрової форми зумовлені спрямованістю художньої публіцистики на широку аудиторію.

Сучасна українська художня публіцистика є сферою інтерпретативного коментаря, в якому досить виразно проявляється суб'єктивний комунікативний намір мовленнєвого суб'єкта і відповідний спосіб концептуалізації дійсності. Саме художньо-публіцистичний підстиль як ідеологізований критичний дискурс сприяє актуалізації загальноприйнятої етичної норми у зв'язку з протиставленням полярних ціннісних ідеологічних позицій опонентів. Оскільки опозиції ідей, які відображають суспільні інтереси, мають ціннісний характер, схильність автора ідеологізованого дискурсу до сповідуваних ідеологічних принципів реалізується в негативнооцінних або позитивнооцінних характеристиках опонента – представника іншого ідейного табору.

Оцінка, експліцитно чи імпліцитно виражена в художньо-публіцистичних текстах, виступає сигналом оцінної інформації. Оцінна інформація є структурно, функціонально та семантично дискретною і трактується в дисертаційному дослідженні як необхідна ланка, здатна забезпечити прагматичний ефект повідомлення. Здатність оцінки модифікувати аксіологічний рівень художньо-публіцистичного повідомлення (виражати відповідність чи невідповідність нормі певних якостей об'єкта мовлення), прагматично-комунікативний рівень (активізувати комунікативного реципієнта) зумовлює трактування її як обов'язкового компонента концептуальної структури аксіологічно-переконувальних текстів, до яких належать як писемні, так і усні жанри художньої публіцистики. Тому визначення лінгвістичної специфіки художньо-публіцистичного тексту передбачає аналіз мовленнєвої фіксації оцінки та її функціонально-прагматичних особливостей у тексті, а саме на лексичному та фразеологічному рівнях.

У *другому розділі* – **“Особливості семантики та функціонування аксіологічної лексики і фразеології в художньо-публіцистичних виступах сучасних письменників”** – обґрунтовується категорія оцінки в ракурсі сучасних лінгвістичних теорій, висвітлюються основні тенденції семантичного розвитку аксіологічних значень іменникових та дієслівних лексем.

У сучасній українській лінгвістиці оцінка розглядається як засіб вираження інформації про певну цінність предметів та явищ з погляду відповідності чи невідповідності

вимогам, інтересам, смакам мовця, спосіб передачі його ціннісного ставлення Вона має об'єктивно-суб'єктивний характер, тобто втілює суб'єктивні уявлення про об'єктивний світ, і залежить від часу, в який вона створюється, автора мовлення, що висловлює через оцінку свої думки, почуття, смаки, соціально детермінованих норм, світосприйняття, світовідчуття, соціальних інтересів, моди, престижу тощо. Аксіологічний компонент лексичної семантики не є постійним. На кожному етапі розвитку мови він зазнає змін, відповідно до рівня матеріальної та духовної культури суспільства.

Основу оцінної структури створюють такі експліцитні компоненти: суб'єкт оцінки, який може бути або окремим індивідом, або частиною соціуму чи соціумом в цілому, з позиції якого і висловлюється оцінка, власне оцінка (оцінний предикат), об'єкт оцінки, тобто предмет, явище чи особа об'єктивної дійсності, предмет оцінки (співбесідник), оцінна шкала, яка виступає у вигляді предметної шкали з зонами позитивного, нейтрального чи негативного, та стереотип, що сприймається в даній мовній культурі як семіотично значущий еталон або зразок норми, який характеризується стійкістю, тривалістю та національною специфічністю (В.Н.Телія). Оцінка як семантичний компонент слова – це закріплене у семантичній структурі слова оцінне значення, яке виражає ставлення мовного колективу або окремого індивіда до співвіднесеного зі словом поняття або предмета за схемою: добре/погане, схвальне/несхвальне, позитивне/негативне, корисне/шкідливе тощо.

У лексиці оцінка об'єктів виражається через семантику слів і словосполучень. Слово не тільки має граматичне та лексичне значення, воно одночасно виражає оцінку суб'єкта. Отже, оцінка, тобто аксіологічне значення, входить до складу семантичної структури лексичної одиниці і є оцінним компонентом семантики слова чи словосполучення. У мові лексичні засоби представлено граматичними одиницями, які належать до різних частин мови, однак основними є іменники та дієслова, тому у реферованій роботі проведено дослідження іменників та дієслів як важливих засобів реалізації категорії оцінки в структурі художньо-публіцистичного виступу. Для здійснення цього завдання проводиться аналіз основних типів лексем, у структурі яких є або може виникнути аксіологічний компонент, а також пояснення мотивації таких аксіологічних змін, визначення концептуальних сфер аксіологічних неосемантів, виявлення взаємодії концептуальної й аксіологічної картин світу, відтворення цієї взаємодії у мовній картині світу сучасного українського соціуму.

Асоціативний характер деривативної взаємодії концептів у процесі аксіологічної номінації дав можливість виділити в роботі типи найменувань як певні асоціативно-тематичні поля, що поєднують іменники за спільністю їх тематичних (семантичних) ознак. У процесах аксіологічної номінації в художньо-публіцистичних виступах сучасних українських

письменників були використані іменники з різних асоціативно-тематичних полів: “людина і суспільство”, “культура сфера”, “суспільні взаємини людей”, “державні політичні органи”.

Виділяються серед оцінних прагмем іменники, що вказують на особу і дають їй позитивну чи негативну характеристику за її професійною діяльністю, поведінковими характеристиками, суспільними поглядами тощо. Серед таких лексем значну групу становлять іменники, які визначають: 1) **політичну сферу діяльності** людини (*Я певен, що ми цю конкуренцію витримаємо, лише треба нам трохи відсапатися, підлікуватися, але не під наглядом і орудою отих самих озброєних до зубів імперських демократів, які найбільше в світі бояться нашого одужання* (І.Драч)), 2) **соціальне становище або походження** людини (*... пора сказати правду про найлицемірнішу комуністичну демократію, про поневолену Україну, про розтоптану нашу мову, про колгоспних і заводських рабів, про все, що назбиралося в наших душах за часи фальшивої покори* (Д.Павличко)), 3) **здібності та поведінкові характеристики** людини (*Десять років тому Володимир Яворівський – наш рухівський златоуст – приголомшив нас запитанням: “І що ж ми за народ такий?!..”* (І.Драч)), 4) **професію та рід занять** людини (*А в Києві “бізнесмени” купують в магазині ящик горілки і тут же під магазином перепродують цю горілку втридорога* (В.Яворівський)), 5) **національну та територіальну приналежність** людини (*Геній Лесі Українки затерп у кігтях імперії, котра ніколи не допускала, щоб магістралі духу проходили через її “западные губернии”. Там повинна була бути глушина. Тубільці не можуть мати генія* (Л.Костенко)), 6) **якості людини** – фізичні, психічні, емоційні, інтелектуальні, розумові (*То ж знову вчитаймося в Шевченка. Скільки було після нього розумників, аж до наших днів, які перекручували ту історію, кому в який бік потрібно* (Ю.Мушкетик)).

Приклади аксіологічного переосмислення спостерігаються і в асоціативно-тематичному полі “**Культура сфера**”, хоча воно представлене значно меншою кількістю лексем. Іменники-прагмеми, що належать до культурної лексики, активно переміщуються в розряд оцінної загальноживаної лексики (Ф.С.Бацевич, Т.А.Космеда). Наприклад: **спаситель** (за християнським віровченням, це засновник християнства, що врятував людство, своєю смертю перейняв на себе людські гріхи) – внаслідок іронічного переосмислення так стали називати людину, що намагається показати себе не такою, як вона є: *В ім'я збереження великої російської імперії кремлівські диктатори й магістри оголосили себе спасителями людства, одягнули комуністичну машкару подібно до середньовічного ката, який ховав обличчя при виконанні своєї кривавої служби* (Д.Павличко).

Демократичні зміни в Україні вплинули на ціннісні орієнтації суспільства. Центр уваги змістився на події суспільного життя, особливості формування нової державності країни. Ці зміни відображаються в мові представників певного соціуму, в найменуваннях соціальних,

суспільних подій, вчинків, поведінки і складають асоціативно-тематичне поле “**Характер суспільних взаємин людей**”. До цього поля зараховуємо іменники на позначення: психологічного впливу на людину чи певну суспільну структуру (*Про те, якої ми держави хочемо, було предосить звернень, розмов, заяв, програм, пленумів... Результати, як бачимо, реакції – зворотні. І досить лукавств, досить **загравань**, досить фразеології* (П.Мовчан)), характеристики поведінки людей у суспільстві (*Нам, письменникам, найперше випадає думати й передумувати всю ситуацію ... як об'єднати й згуртувати народ, як не допустити до міжнаціональних **веремій*** (Ю.Мушкетик)), дій людини - формування суспільства (*Метою КПРС була русифікація, створення безнаціональної нації, **викорчовування** національних почувань...* (Д.Павличко)).

Аксіологічні лексеми асоціативно-тематичного поля “**Державні політичні органи**” характеризують з позицій соціуму політичну владу та політичні органи країни і є переважно пейоративними: *Наш уряд – це перевалочна **контора** центру, яка має право розпоряджатися лише п'ятьма відсотками своєї продукції* (В.Яворівський).

Високий ступінь продуктивності аксіологічного найменування спостерігається при повторному використанні лексеми для означення нового поняття, тобто при метафоричній аксіологічній номінації, зокрема при взаємодії компонентів у межах однієї концептосфери, наприклад, антропосфери (*чарівник, живописець, різьбяр, денищик, могильник, гробокопатель, погребар, пігмей, хуторянин*). Так, на основі уявлень про людину, яка приваблює чим-небудь, для вираження позитивної оцінки, що сформувалась, вживається лексема **чарівник**: *Є люди, про яких кажуть: господар життя. А Параджанов – **чарівник** життя* (І.Драч).

Особливе місце у системі метафоричної номінації належить оцінним іменникам – **назвам тварин** (зоонімам): *вовк, вівця, слон, орел, соловей, яструб, індик, жук*. Наприклад, іменник **вовк** позначає тварину, “хижака родини собачих”, але внаслідок використання цієї лексеми з оцінною метою, характеризуючи об'єкт за діяльністю та поведінкою, вона переносить негативний компонент на антропосферу: *... прийде час – робітники й селяни збагнуть, що перебудова, запропонована лідером КПРС, була нічим іншим, як переодяганням самодержавного **вовка** у вивернутий догори вовною кожух серед отари наївних **овець*** (Д.Павличко). Іменник **вівця** стає оцінним зооморфом, реалізуючи такі асоціативні ознаки, як “наївність”, “покірність”, “лякливість”, переносячи ці риси із стереотипних характеристик самої тварини на антропосферу.

Аксіологічні концепти, що актуалізуються в метафорах, досить часто спостерігаються в семантичній зоні **назв рослин** (фітонімів): *кукіль, квітка, джунглі*. Зокрема, іменник **кукіль** вживається із значенням “бур'ян родини гвоздикових із темно-рожевими, зрідка білими

квітками й отруйним насінням”, оцінне перенесення відбувається за подібністю функцій, а саме “шкідливості” і має негативне забарвлення: *Було б прикро, коли б ми прискіпливо ставили одне одному на карб кожен прорахунок, давали їм нашаровуватися і сіяли **кукіль** особистої недовіри і підозри* (І.Драч).

Особливу групу оцінних найменувань складають іменники, що є аксіологічними переосмисленнями **назв міфічних божеств та істот**: *монстр, мумія, кентавр, мамона, велет*. Наприклад, прагмема **кентавр** (у грецькій міфології – істота з кінським тулубом і людською головою та грудьми) означає талановитих людей, яких залишилися одиниці: *Мистецтво – це останній острів “Свободи” – казав Олесь Гончар у своєму романі “Собор”. З того останнього острова Свободи виступають літературо-політики чи політико-літератори. Такі собі **кентаври*** (І.Драч).

Процес аксіологічних переосмислень від **власних імен** є також продуктивним засобом вираження оцінного ставлення суб’єкта мовлення до об’єкта оцінки у художньо-публіцистичних виступах українських письменників. Художня публіцистика переважно фіксує явища заміни прямої назви власною, запозиченою з міфології, історії чи літератури: *Орфей, Геракл, Кайдаш, Ганжа Андибер, брати Половці, Термінатор, Столипін, Берія*. Наприклад, внаслідок оцінки несхвальних з морально-етичного погляду вчинків людей, відбулося метафоричне аксіологічне переосмислення лексичного словосполучення **брати Половці**, запозиченого з відомого твору Юрія Яновського “Вершники”: *Сьогодні, коли ми оглядаємося і думаємо: за що ж ці **брати Половці** рубали один одного?* (В.Яворівський).

Кількісно меншими є групи прагмем на позначення **географічних та астрономічних понять** (*Метеором вривався він у затхлу атмосферу підневільного мистецтва, збурюючи його пригладжену поверхню* (І.Дзюба)), **дискретних предметів** (*Це було фатальне марнотратство Системи, де людина залишалася **гвинтиком**, а народ – нерахованим стадом* (В.Яворівський)).

Значна група оцінних іменників, зафіксована в текстах художньо-публіцистичних виступів, виникла внаслідок метафоричного аксіологічного перенесення назв **природних явищ**. Такі прагмеми стосуються не окремого індивіда, а суспільства в цілому, й різнобічно характеризують його шляхом метафоричних переносів, позначаючи позитивною чи негативною оцінкою: *Минуле п'ятиріччя важливе ще й тим, що в оцьому **скресанні**, в оцьому пробудженні прояснилися постаті самих митців...* (Ю.Мушкетик).

Серед іменникових прагмем, виокремлених у текстах сучасних українських художньо-публіцистичних виступів, продуктивними є **терміни**, які шляхом аксіологічної метафоризації поширюються на антропосферу і стосуються не конкретної особи, а суспільних

процесів чи домінуючої суспільної ідеології: *Ідеологію нашої державності принизливо називають націоналістичним **чадом*** (Д.Павличко).

Значний аксіологічний потенціал мають лексеми, представлені дієсловами. Оцінна дієслівна лексика, зафіксована в текстах художньо-публіцистичних виступів сучасних українських письменників, за денотативним компонентом поділяється на предикати діяльності (фізична, інтелектуальна, психічна, соціальна діяльність) та комунікативно значущі (предикати виявлення, тривання, функціонування). Однак аксіологічна дієслівна лексика неоднорідна за набуттям оцінної семантики у значенні одиниці, що й дає підстави виділити дві групи дієслів: 1) дієслова інгерентної оцінки, 2) дієслова адгерентної оцінки.

Дієслівні прагми інгерентної оцінки у сучасній українській художній публіцистиці представлені негативнооцінними предикатами фізичної (*пожирати, профітькати*), інтелектуальної (*галасувати, буркотіти, гризтися*), психічної (*гудити, таврувати, роз'ятрувати*), соціальної (*мордувати, терзати, жебрати, цькувати*) діяльності і комунікативно значущими предикатами на позначення буття (*воскреснути, засвітитися*), тривання (*товктися, двигіти*) і функціонування (*наперти, нагребти, вирватися*), серед яких зафіксовано як негативно-, так і позитивнооцінні одиниці.

Дієслова, які у певному контекстному оточенні виконують роль дієслів-оцінок, відтворюючи різноманітні оцінні асоціації у конкретних випадках вживання слова у художньо-публіцистичному виступі, виражають адгерентну (контекстуальну) оцінку. Аналіз прикладів уживання таких дієслівних прагем на матеріалі конкретних художньо-публіцистичних текстів показав, що в цій групі переважають комунікативно значущі предикати (*розвогнюватися, породити, наректи, загнудати, освіжити*), хоча зафіксовано і предикати діяльності (*причаїтися, царствувати*).

У проаналізованих текстах типовим є використання метафоричних дієслівних прагем, оцінність яких виявляється в контексті. Суб'єктивний чинник такої оцінки сприяє активізації імпліцитних "резервних" сем, інколи трансформуючи і модифікуючи їх у якісно нові семантичні відтінки. Наприклад: *Ми ж бо знаємо, скільки було **поламано творчих доль**, скільки знівечено, підтято...* (Ю.Мушкетик). Реалізації аксіологічних метафоричних значень сприяють лінгвістичні сенсibilізатори, тобто інші мовні прагми, які інтенсифікують ступінь прагматичної сили дієслівної лексеми за рахунок контактного чи дистантного зв'язку з ними. Сенсibilізаторами дієслівної метафори у художній публіцистиці є прикметники та аксіологічно визначальні іменники, залежні від дієслова: *Нас **випустили** ще на одне пекельне коло. Ідемо. Висотуємо свій творчий потенціал* (Л.Костенко).

Лексична система художньо-публіцистичного мовлення постійно поповнюється і оновлюється. Порівняльний аналіз, використаний при дослідженні семантичної структури

оцінних дієслівних лексем, вжитих у художньо-публіцистичних виступах, свідчить про появу і утвердження нових значень і відтінків значень таких дієслів. Наприклад, на основі первісних, основних значень лексеми **буксувати** – “обертатися, ковзаючись на місці (про колеса) // стояти на місці, не рухатися на місці (про машину)” [СУМ, I, 253] – у межах творчої практики сучасних українських майстрів слова виникло переносне, не засвідчене у словнику значення, яке, на нашу думку, може мати таке формулювання: “зупинятися в розвитку”: *Стан суспільства у нас ненормальний. Літературний процес буксує* (Л.Костенко).

Продуктивними засобами вираження категорії оцінки є фразеологічні звороти, які мають соціально усвідомлену оцінку, що передбачає єдність раціонально-понятійного та емоційно-експресивного начал і є важливим засобом побудови художньо-публіцистичного тексту. В основі оцінного (мейоративного чи пейоративного) значення фразеологізмів знаходяться конкретні концепти дійсності, які оцінюються з погляду їх корисності чи шкідливості для людини.

Концепт як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет (А.Вежицька), фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію (О.Селиванова), підлягає концептуальному аналізу, який охоплює весь обсяг семантичних ознак і всю множину конотацій. В українській художній публіцистиці концепт є образною формою вираження властивостей людини чи предмета та їх оцінки певною реалією, вагомою з погляду соціокультурного досвіду. У складі фразеологізмів художньо-публіцистичних виступів виділяється найбільший пласт розмовно-побутових одиниць із соціальною оцінкою, яка закріплює шкалу цінностей світу в цілому і українського суспільства зокрема. Показовими тут виступають фразеологічні звороти, стрижневим компонентом яких є:

- 1) концепти, що конкретизують людину, окремі частини її тіла: *А ця мета єдина – не орієнтуватись на жодних іноземних приятелів, **стояти самим на своїх ногах*** (Д.Павличко),
- 2) зооконцепти: *Годі **дивитися вовком** один на одного...* (В.Яворівський),
- 3) фітоконцепти: *Та минув рік і ми всі зрозуміли, що дорога, яку мусимо пройти, **поросла терням** і що ніхто не поведе нас за руку до кращого життя* (Д.Павличко).

Характерними для сучасної української художньої публіцистики є фразеологізми, утворені на базі культової лексики, які відображають синтез соціальної оцінки з християнсько-релігійною, тому що оцінка духовності людини переноситься на суспільство, представником якого вона є: *Шлях до істини взагалі **тернистий і болісний. Несемо хрест важкий. Дуже важкий*** (Ю.Мушкетик), *Полічіть наші жертви, жоден народ не **поклав на вітар** стільки, скільки поклала Україна* (В.Яворівський), *Економіка України **дихає на ладан*** (І.Драч).

Окрему групу становлять лексеми-символи, які також є базою утворення оцінного фразеологічного значення: *Випускаємо голуба миру, щоб він сповістив: не ворогів, а друзів шукаємо поміж колишніх комуністів* (Д.Павличко).

Широке застосування у художньо-публіцистичних виступах знаходять і книжні фразеологізми, які, потрапляючи у художньо-публіцистичний текст, надають йому забарвлення урочистості, патетики або сприяють створенню зниженого, негативного відтінку значення, набувають гумористичного чи сатиричного забарвлення: *Кожній нації є за що посипати собі голову попелом* (Л.Костенко), *Значно тривожніше, що ми, нинішні українці, як ото українці Київської Русі, піддаємося настроям, а чи не закликати нам знову варягів – “прийдіте і княжіте”* (І.Драч), *Український народ сьогодні – не “паралітик на роздоріжжю”, а “домовитий хазяїн”, який будує державу* (Д.Павличко).

У текстах художньо-публіцистичних виступів виділяються і фольклорні фразеологічні сполуки, однак вони не виконують яскраво вираженої оцінної функції, а створюють сатирично-викривальний характер твору: *... вже не так дослухаюся до скептиків (а треба сказати, що їх аж занадто), які провіщають нашій Координаційній Раді, що вона “ні до шевства, ні до бондарства”, і взагалі “не тратьте, куме, сили”* (І.Драч).

Аналіз оцінної фразеології художньо-публіцистичних виступів дозволяє зробити висновок, що в текстах переважно використовуються фразеологічні одиниці з негативною семою, а саме такі, що характеризують людину чи суспільство за соціально негативними якостями. Позитивно марковані фразеологізми вживаються рідше.

У *третьому розділі – “Індивідуально-авторське вживання аксіологічної лексики та фразеології”* – аналізується аксіологічна лексика та фразеологія як складова індивідуальної мовної практики сучасних українських письменників-публіцистів.

Специфіка використання аксіологічної лексики в художньо-публіцистичних виступах 90-х років ХХ століття полягає у спрямованості мовлення на точне, логічне і впливове вираження думки, яке здійснюється насамперед шляхом оцінної модифікаційної деривації лексем. При словотворенні аксіологічних одиниць центральне місце посідають такі способи творення слів, як афіксація та композиція.

Аналіз структурних типів оцінних іменників у текстах художньо-публіцистичних виступів дав можливість виявити продуктивні та малопродуктивні морфеми. До продуктивних належать суфікси -к-, -ц-, -ик-, -ець-, -ок-, -ак-, -ус-, -очк-, -ечк-, -ичок-, -еньк-, -чик-, до малопродуктивних – -цтв-, -ськ-, -ин-.

Демінутиви з позитивним забарвленням складають значну групу оцінних слів, що творяться за допомогою продуктивних суфіксів -ок-, -ик-, -ець-, -к(о), -ичок-, -ус-, -к(а), -очк(а), -ичк(а), -оньк(а) і передають такі відтінки суб’єктивної оцінки, як пестливість,

симпатія, ласкаве ставлення до висловлюваного: *І ця жінка живе там, веде натуральне господарство, у неї є жито чи **пшеничка**, і вона, бідненька, там одинока на кілька провулків* (Л.Костенко).

Аугментативи з негативним забарвленням, а саме з відтінками зневажливості, осуду, фіксуються в художньо-публіцистичних виступах рідше: *Кільком поколінням, мільйонам радянських українців втовкмачували, б'ючи їх по голові, по руках, в душу, що Діло – це **“діляцтво”** – найлякливіше, навіть непристойне слово...* (І.Драч).

Аксіологічна іменникова лексика в індивідуальній мовній практиці сучасних українських письменників-публіцистів репрезентує іменникові композити, аксіологічний компонент у семантиці яких забезпечується поєднанням протилежних за семантикою, конотацією, стилістичним маркуванням твірних основ: *Коли щось і робить “лівих” в Україні безперспективними, так це їхній печерний антиукраїнізм (маю на увазі не рядових – серед них є всякі, - а більшість “комсоставу”), їхнє самовіддане плазування перед московськими царями будь-яких кольорів і звань, містика навічної **москвозомбованості*** (І.Дзюба).

Оцінні іменники в аналізованих текстах виступають і як джерело творення дієслівних новацій, завдяки чому формується аксіологічний “метафоричний образ”. Наприклад: **яничаритися** (*Наші політики і провідники можуть помилятися, можуть **яничаритися**, але місце в портретній галереї української й усесвітньої історії визначатиметься кожному з них лише одним: чим і як хто прислужився рідному народові* (І.Драч)).

Особливу увагу привертають аксіологічні лексеми, які, вживаючись у певному індивідуально-авторському контексті, виконують порівняльну функцію, що сприяє розширенню семантико-асоціативних меж контексту, і описувана реалія сприймається через призму оцінно-відчуттєвої індивідуальності мовця. Підтвердженням цього є процес продуктивної реалізації аксіологічного компонента семантики лексем у порівняльних семантичних конструкціях, які забезпечують відображення позитивного чи негативного ставлення мовця до повідомлюваного, надають оцінності всьому висловлюванню та оцінюють суб'єкт порівняння за допомогою об'єкта порівняння, що характеризується аналогічною позитивною чи негативною рисою. Наприклад: *Сьогодні скрізь, куди тільки падає погляд, **проблеми** – як **ножі*** (Ю.Мушкетик).

У художньо-публіцистичних виступах сучасних українських письменників зафіксовано індивідуальні дієслівні метафори, що, відображаючи позитивне чи негативне ставлення автора до реалій суспільного життя, сприяють створенню агітаційного, пропагуючого характеру художньої публіцистики, тобто забезпечують прагматичність текстів. Домінуючими серед таких прагмем є розгорнуті конструкції: *Я не хочу, щоб дозрівали і перезрівали грона українського гніву і знову **струмували українськими сльозами і кров'ю***

(І.Драч), *На ньому викорчувалася, переорювалася, викошувалася на фураж “русской тройке” українська духовна пшениця і всяка пашиця, а натомість дбайливо культивувалася блекота* (І.Драч), *Але подібно до того, як здоровий глузд спочатку тихо і непомітно мостив кладки над прірвою між Сходом і Заходом під акомпанемент звичних інформаційних перестрілок і залпових ударів, так і ми тепер можемо закласти основи розумного, справедливого, мирного і взаємовигідного співіснування насамперед російського й українського народів...* (І.Драч).

Авторське вживання аксіологічної фразеології полягає у:

- 1) розширенні компонентного складу фразеологізму: *Наше випробування Хресною Дорогою Незалежності* для багатьох уже скінчилось дружним підняттям рук угору, та все ж іще не набрало критичної маси суцільної поразки (І.Драч),
- 2) лексичних видозмінах у фразеологічній одиниці, наприклад: **повертати голоблі** (“повертатися назад або звертатися до когось іншого” [ФС, 652]) – **повертати дишло**: *Ми цього так домагаємося, бо знаємо: якщо землю селянинові “подарують”, то завтра, не приведи Господи, дишло нашої алогічної політики повернеться в інший бік, цю землю так само заберуть, як уже один раз, після того, коли її подарували, - забрали назад* (В.Яворівський),
- 3) контамінації стійкої сполуки: **прогризти / гризти голову** (“вимагати що-небудь у когось” [ФС, 197]) + **ані рудої миші** (“абсолютно нікого немає де-небудь, порожньо” [ФС, 490]) = **згризли миші** (... *Адже в державній скарбниці миші ще при Масолу все згризли, а за Фокіна вже й мишей, мабуть, не лишилося* (В.Яворівський)).

Аналіз матеріалу художньо-публіцистичних виступів свідчить, що всі вищезазначені шляхи авторської трансформації фразеологізмів сприяють яскравому вираженню аксіологічної оцінки (мейоративної чи пейоративної), закладеної в кожній сполуці, і спрямовані на переконання, що досягається поєднанням двох семантичних площин, шляхом оновлення первісного образу або композиційного значення фразеологізму.

До специфіки авторського вживання оцінної фразеології в сучасній українській художній публіцистиці зараховується і введення у контекст радянських лозунгів чи газетних кліше радянського періоду, які перейшли до фразеологічного складу національної мови і вживаються з негативною аксіологічною оцінкою переважно в іронічному плані. Наприклад: *В топці наступного імперського транспорту – “паровоз, всерьод леті” – було спалено не лише наші архіви і найцінніші бібліотеки* (І.Драч).

Для художньо-публіцистичного фразеологічного фонду 90-х років ХХ століття характерна широка серія авторських новотворів, що виникли у певний період внаслідок соціальних потреб суспільства на позначення нових понять, що по-новому позначають вже

давно існуючі поняття , і які відображають насамперед авторську оцінку суспільних подій чи процесів (як правило, негативну): *Та ще такий тепер час настав, що кожен може пускати зайчики зі свого балкона* (Л.Костенко), *Ми вічно програвали від того, що хотіли дуже багато одразу взяти: і одне, й друге, й третє, і четверте. І – залишалися ... з пером жар-птиці у руці...* (В.Яворівський).

Інтеграція цих образів до фразеологічного фонду сучасної української мови мала місце внаслідок їх відповідності концептуальній картині, створюваній сучасною суспільною системою.

Висновки

1. Художню публіцистику вирізняють серед інших публіцистичних підстилів такі чинники: комунікативна сфера суспільної діяльності, в якій активно функціонує цей підстиль, орієнтація повідомлення на чітко визначеного слухача (читача), авторська цільова настанова, обставини та умови спілкування, односторонність художньо-публіцистичного мовлення, власні жанрові різновиди та специфічне використання мовних засобів різних рівнів у межах художньо-публіцистичного підстилю та його жанрів.
2. Художньо-публіцистичні жанри є імперативними і поділяються на усні (парламентський, передвиборчий, партійний, привітальний та пам'ятний виступи) та писемні (нарис, фейлетон, памфлет). Усні жанри художньої публіцистики характеризуються синтезом інформативного компонента, експресивної оцінки повідомлюваного та вербального, візуального і акустичного складників публічної мови. Основними ознаками художньо-публіцистичних виступів є відповідність нормам літературної мови (писемним та орфоепічним), тематична визначеність, організованість і зв'язність, доцільність форми викладу матеріалу, орієнтованість на певну аудиторію, діалогічність художньо-публіцистичного монологу, розгорнутість повідомлення, спрямованість на повідомлення інформації та її оцінку, виявлення індивідуальності мислення та культури мовлення автора. Писемні жанри художньої публіцистики – нарис, фейлетон і памфлет – відзначаються поєднанням логіко-раціонального і емоційно-образного способів відображення дійсності, спрямовані на відтворення реальних соціально-політичних подій за допомогою сатиричних і публіцистичних виражально-зображальних засобів. Мова нарису, фейлетону та памфлету емоційна, пристрасна, оцінна, найчастіше має сатиричне забарвлення фактів та явищ життя.
3. Для тексту публічного виступу характерні категорії інформативності, зв'язності, цілісності (інваріантні категорії) та категорії модальності, прагматичної спрямованості,

оцінки. Художньо-публіцистичне мовлення відзначається своєрідністю аргументації і переконання, що реалізується з допомогою понятійно-логічних і образно-прагматичних засобів, способів і прийомів вираження оцінок та думок письменника-публіциста. Оцінність художньо-публіцистичного дискурсу зумовлює домінування позитивно чи негативнооцінної інформації, а відповідно і спеціальних лексичних та фразеологічних засобів реалізації категорії оцінки, які сприяють здійсненню перлокутивного акту та забезпечують прагматичний ефект художньо-публіцистичного мовлення.

4. Оцінка виражає рівень цінності об'єкта оцінки для мовця, характеризує предмет чи явище за ознакою відповідності/невідповідності вимогам, інтересам, уподобанням, загальноприйнятим у конкретному соціумі, усталеним у національній та культурній свідомості його представників або притаманним окремому суб'єкту мовлення. Аксіологічний компонент не виступає постійним для певної мовної одиниці. Він проявляється на певному історичному етапі розвитку мови і на кожному етапі, залежно від контекстуальної реалізації значення слова зазнає змін відповідно до рівня матеріальної та духовної культури суспільства. Оцінну структуру визначають експліцитні компоненти: суб'єкт оцінки (мовець), власне оцінка (оцінний предикат), об'єкт оцінки (об'єкт дійсності), предмет оцінки (співбесідник), оцінна шкала (предметна шкала з позитивним та негативним полюсами і зоною нейтральної оцінки), стереотип (усталений еталон або зразок норми). Можливість варіювання полюсу оцінки залежно від контекстуальних умов та його закріплення у мовній системі визначається аксіологічними намірами мовця і апробацією такого оцінного слововживання в мовному колективі.

5. Концептуальний простір аксіологічного членування дійсності визначає різноманітність типів аксіологічного значення, критеріями виділення яких є характер підстав оцінки, характер критерію оцінної кваліфікації, яку здійснює об'єкт, типи оцінюваних понять (конкретні і абстрактні поняття). Аксіологічно марковані лексеми є відтворенням взаємодії різних світів, сфер об'єктивної дійсності, що оцінюються відповідно до морально-етичних постулатів і існують у свідомості окремого індивіда як певні концептуальні світи. Пізнання об'єкта дійсності відбувається як когнітивна обробка ціннісної інформації, яку суб'єкт отримує при сприйнятті об'єкта в цілому або його окремих рис. Сутність лексичного значення слова полягає в тому, що воно є концептуалізованою інформацією, яка реалізується за допомогою лексичних засобів.

6. Оцінні іменники поєднують в своїй семантиці назву об'єкта оцінки, мотивуючу ознаку та вираження суб'єктивного ставлення мовця до об'єкта оцінки і дають оцінну характеристику особі (за її політичною діяльністю, соціальним становищем чи походженням, поведінковими характеристиками, здібностями, професією, національністю та територіальною належністю)

чи суспільству (за характером суспільних взаємин людей і державних угруповань та суспільних процесів). Метафорична аксіологічна номінація полягає у повторному найменуванні, при якому виникає нове значення чи відтінок значення, що є аксіологічним означенням об'єкта номінації та вираженням емоційно-оцінного ставлення суб'єкта. У процесах такої номінації в сучасній українській художній публіцистиці були використані лексеми з різних концептосфер: “людина”, “тварини”, “рослини”, “міфічні божества та істоти”, “власні назви”, “географічні та астрономічні поняття”, “нежива природа”. Головним чинником, який зумовлює наслідки такої інтерпретації, закріплені у вторинній картині світу, є дія механізму вторинних відчуттів з його стереотипністю, антропоцентризмом, оцінністю, аналогіями, відбитими через життєдіяльність людини. З допомогою метафоричної аксіологічної номінації моделюються певні соціальні типи та еталони поведінки людини, оцінюється (позитивно або негативно) як зовнішність людини, та і її внутрішні якості. При цьому негативні лексеми переважають над позитивними, що пов'язано з тенденцією мови фіксувати відхилення від норми в негативний бік, а позитивно марковані лексеми виступають нормативними.

7. Аксіологічні лексеми, представлені дієсловами, виражають оцінку інгерентно (експліцитно через постійний оцінний компонент у семантиці) та адгерентно (в конкретному контекстному слововживанні). Дієслівні метафори-прагмеми в текстах художньо-публіцистичних виступів виконують роль елементарних одиниць словесної образності, забезпечуючи прагматичний ефект повідомлення.

8. В основі оцінного (мейоративного чи пейоративного) значення фразеологізмів знаходяться конкретні концепти дійсності, які оцінюються з погляду їх корисності чи шкідливості для людини. Така оцінка є невід'ємним компонентом семантики фразеологізмів, оскільки вони призначені відображати оцінне ставлення людини до реальної дійсності.

9. Дослідження особливостей індивідуально-авторського вживання аксіологічної лексики та фразеології поглиблює розуміння природи мови, показує її лексичний та фразеологічний шари як динамічні системи. Аксіологічна лексика є обов'язковою складовою індивідуальної мовної практики сучасних українських письменників-публіцистів. Специфіка її використання у художньо-публіцистичних виступах 90-х років ХХ століття полягає у спрямованості мовлення на точне, логічне і впливове вираження думки, яке здійснюється шляхом оцінної модифікаційної деривації лексем. Словотвірний аспект реалізації категорії оцінки полягає у створенні аксіологічно маркованих лексем відповідно до індивідуально-авторського мислення, світосприйняття, а також залежно від специфіки національно-культурної системи певного суспільства. При словотворенні аксіологічних одиниць центральне місце посідають такі способи творення слів, як афіксація та композиція.

У системі оцінних іменників переважає суфіксація. Серед композитів домінують індивідуально-авторські дієслова-оцінки. Досліджуючи параметри індивідуально-авторського вживання аксіологічної дієслівної лексики, було помічено певні закономірності: 1) активне вживання дієслівної лексики в переносному значенні, 2) тенденція до розширення багатозначності дієслів у індивідуально-авторському контексті, 3) інтенсифікація ступеня аксіологічної оцінки, закріпленої у семантиці дієслова, шляхом метафоричного та оказіонального слововживання лексем. Визначальним чинником для індивідуально-авторського використання неолексем є їх оцінність та експресивність. У художній публіцистиці 90-х років ХХ ст. вони набувають конотації інтимності або зневаги, осуду, завдяки чому створюються колорити ліризму, урочистості, гумору, іронії та сарказму. Авторське вживання аксіологічної фразеології полягає у розширенні компонентного складу фразеологізму, лексичних видозмінах у фразеологічній одиниці, контамінації стійкої сполуки. Дослідження трансформованих фразеологічних одиниць свідчить, що фразеологія є важливою складовою частиною виражально-зображальної системи усних художньо-публіцистичних жанрів, а оказіональна модифікація є особливим індивідуально-авторським стилістичним прийомом.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. *Равлюк С.І.* Художньо-публіцистичний підстиль та його ознаки // Наука і сучасність: Збірник наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2001. – Т.ХХVI. – С. 249-255.
2. *Равлюк С.І.* Особливості художньо-публіцистичного тексту у публічних виступах // Система і структура східнослов'янських мов: До 200-річчя з дня народження В.І.Даля: Збірник наукових праць / НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Т-во “Знання” України, 2001. – С. 269-274.
3. *Равлюк С.І.* Основні ознаки та мовно-структурна організація публічного виступу // Українська мова і література в школі. – 2002. - № 6. – С. 11 – 14.
4. *Равлюк С.І.* Оцінні іменники у лексиці художньо-публіцистичних виступів // Система і структура східнослов'янських мов: До 70-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора М.М.Пилинського: Збірник наукових праць / НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Т-во “Знання” України, 2002. – С. 207-215.
5. *Равлюк С.І.* Специфіка реалізації категорії оцінки у фразеології сучасної української художньої публіцистики // Культура народів Причорномор'я. – 2002. - № 30. – С. 132-136.

6. *Равлюк С.І.* Індивідуально-авторське використання аксіологічної фразеології у художньо-публіцистичних виступах // Система і структура східнослов'янських мов: Сучасні тенденції розвитку східнослов'янських мов: Збірник наукових праць / НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Т-во “Знання” України, 2003. – С. 211-216.
7. *Равлюк С.І.* Експресивність публіцистичного слова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 3. – С. 211-215.

АНОТАЦІЯ

Равлюк С.І. Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню аксіологічної лексики і фразеології на матеріалі художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття.

У роботі з'ясовано основні ознаки художньо-публіцистичного підстилю публіцистичного стилю української мови, досліджено специфіку семантичної структури та функціонування в художній публіцистиці іменникових та дієслівних засобів реалізації категорії оцінки. Оцінне значення розглядається як компонент лексичного значення слова. Виявлено типові для сучасних українських художньо-публіцистичних виступів групи номінативних одиниць, що є базовими для процесу аксіологічної номінації, проаналізовано мотиваційні основи аксіологічних переосмислень лексичних одиниць у виділених асоціативно-тематичних полях. Здійснено класифікацію та охарактеризовано семантичні і функціональні особливості оцінних фразеологізмів. Визначено індивідуально-авторські особливості вживання аксіологічної лексики і фразеології. Встановлено роль аксіологічної лексики і фразеології у формуванні оцінних ідеологем художньо-публіцистичних виступів сучасних українських письменників.

Ключові слова: оцінка, аксіологічне значення, метафорична аксіологічна номінація, інгерентність, адгерентність, концептуальна сфера, аксіологічно модифіковані одиниці, прагмема, прагматичність, індивідуальна мовна практика.

АННОТАЦИЯ

Равлюк С.И. Аксиологическая лексика и фразеология художественно-публицистических выступлений 90-х годов ХХ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертационное исследование посвящено проблеме семантики и функционирования аксиологической лексики и фразеологии в художественно-публицистических выступлениях 90-х годов XX века.

В работе определена специфика художественно-публицистического подстиля публицистического стиля украинского языка, которая заключается в синтезе политической направленности, остроты, злободневности, логико-рациональной системы исследования мира и образности, эмоциональности, оценочности мысли и высказывания. Художественно-публицистические жанры являются императивными и подразделяются на устные и письменные. Устные жанры (парламентское, партийное, поздравительное и памятное выступление) характеризуются синтезом информативного компонента, экспрессивной оценки сообщаемого и вербального, визуального и акустического компонентов публичной речи. Письменные жанры художественной публицистики – очерк, фельетон и памфлет – характеризуются соединением логико-рационального и эмоционально-образного способов отражения действительности, направлены на воссоздание реальных социально-политических событий с помощью сатирических и публицистических выразительно-изобразительных средств.

Детальное изучение специфики публичной речи позволяет выделить основные категории художественно-публицистического текста, к которым относятся категория информативности, связности, целостности (инвариантные категории) и категории модальности, прагматической направленности, оценки.

Оценочность художественно-публицистического дискурса порождает доминирование позитивно или негативно-оценочной информации, а значит и специальных лексических и фразеологических средств реализации категории оценки, которые содействуют совершению перлокутивного акта и обеспечивают прагматический эффект художественно-публицистической речи.

В диссертации определён лингвистический статус оценки как универсальной грамматикализованной философской категории, истолкованы её сущность и структура, рассмотрены основные этапы развития, проанализированы классификации общеоценочных и частнооценочных значений, обоснована прагматическая обусловленность функционирования именных и глагольных средств реализации категории оценки в художественно-публицистических выступлениях. Оценочное значение рассматривается как компонент лексического значения слова.

На основании детального изучения фактического материала осуществлён комплексный системный анализ аксиологических номинаций, выделены типичные для современных украинских художественно-публицистических выступлений группы номинативных единиц, которые являются базисными в процессе аксиологической номинации, проанализированы мотивационные основы аксиологических переосмыслений лексических единиц в составе выделенных ассоциативно-тематических полей. Установлено, что определяющей тенденцией аксиологического развития исследованных лексических единиц являются изменения пейоративного характера, что обусловлено определёнными психологическими, социальными и культурологическими факторами современного украинского общества.

Выявлены наиболее типичные номинативные средства аксиологической метафорической номинации, которые отражают призмы мировидения и аксиологической квалификации объектов окружающей действительности, разнообразных аспектов человеческого бытия, а именно: антропонимы, зооморфизмы, фитонимы, названия конкретных предметов окружающей среды.

Глагольные прагмемы выражают оценку ингерентно (эксплицитно через постоянный оценочный компонент в семантике) и адгерентно (в конкретном контексте). Глагольные метафоры-прагмемы в текстах художественно-публицистических выступлений являются элементарными единицами словесной образности, реализуя прагматический эффект высказывания.

Проанализированный материал позволяет классифицировать оценочные фразеологизмы, а также охарактеризовать их семантические и функциональные особенности. В основе оценочного (мейоративного или пейоративного) значения фразеологизмов находятся конкретные концепты действительности, которые оцениваются с точки зрения их пользы или вреда для человека. Такая оценка является неотъемлемым компонентом семантики фразеологизмов, отражающих оценочное отношение человека к реальной действительности.

В ходе исследования выявлена специфика индивидуально-авторского использования аксиологической лексики и фразеологии, а также их роль в формировании оценочных идеологем художественно-публицистических выступлений современных украинских писателей. Обширный иллюстративный материал позволяет в работе указать на дифференциальные и интегральные черты лексики и фразеологии украинского языка описываемого периода, особенности преломления лингвистических процессов, характерных для эпохи, сквозь призму индивидуального сознания носителей языка.

Ключевые слова: оценка, аксиологическое значение, метафорическая аксиологическая номинация, ингерентность, адгерентность, концептуальная сфера,

аксиологически модифицированные единицы, прагмема, прагматичность, индивидуальная языковая практика.

SUMMARY

Ravliuk S.I. Axiological vocabulary and phraseology in fictional and publicistic speeches in 90's of XX century. - Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 - Ukrainian language. - National M.P.Dragomanov Pedagogical University. - Kyiv, 2003.

The dissertation is dedicated to research of axiological vocabulary and phraseology on the basis of fictional and publicistic speeches in 90's of XX century.

The thesis determines basic signs of fictional and publicistic sub-style of the publicistic style of the Ukrainian language; researches specifics of the semantical structure and applying substantive and verbal measures of implementation of the evaluating categories in fictional publicism. Evaluating meaning is viewed as a component of a word's lexical meaning. The thesis determines groups of nominative items, typical for contemporary Ukrainian fictional and publicistic speeches, which are basic for the process of axiological nomination; analyzes motivational basics for axiological comprehension or lexical items in certain associative and thematic fields; classifies semantical and functional peculiarities of evaluating phraseological turns; determines individual and authors' peculiarities of the use of axiological vocabulary and phraseological turns. The thesis also determines the role of axiological vocabulary and phraseological turns at formation of fictional and publicistical speeches of contemporary Ukrainian writers.

Key words: evaluation, axiological meaning, metaphorical axiological nomination, ingerention, adgerention, conceptual sphere, axiologically modified items, pragemems, pragmatism, individual language practice.